Şizo-Tiyatro

Guattari-Deleuze, Edim ve "Delilik"

Laura Cull

2. baskı

tyu backstreet publishing
powered by sub press

Şizo-Tiyatro

Guattari-Deleuze, Edim ve "Delilik''

Laura Cull

Türkçesi: Hande Beyazıt

Bu çalışma için iki ayrı bölüm belirledik: İlk bölümde filozof Gilles Deleuze ve Angela Woods'un 20. Yüzyıl tabiatına uygun psikopatoloji olarak adlandırdığı 'şizofreni'yle ilgilenen köktenci psikoanalist Félix Guattari'nin yaklaşımlarına ana hatlarıyla değineceğiz. Geleneksel klinik anlamından farklı olarak ele aldıkları şizofreni kavramı üzerine tartıştıktan sonra ise 'şizo' kavramının özgürleşmiş veya özgürleştirici bir figür haline gelmesinin yüceltilen ya da kutsanan içeriğinden dem vuracağız.

İkinci bölümde ise; şizo-tiyatrosu olarak adlandırabileceğimiz etkinliğin etik ve estetik değerleri, ayrıca bu fikirler ile tiyatro ve edim arasındaki bazı olası ilişkileri irdeleyeceğiz.

Bu araştırmanın amacı tiyatro ve edimde şizofreni, psikoz, delilik ya da ruhsal rahatsızlıkların belli başlı temsillerini sunmaktan ziyade, Deleuzeyen tanımlara göre tiyatro ve edimde, edimsel etkinliğin doğasını yeniden düşünmemizi sağlayan soyut kavramların üzerinde durmaktır: duygu, varolma ve karşılaşım gibi Deleuze ve Guattari'ye ait şizofreni ve edim kavramlarının birbirleriyle ilintilerini incelerken; bir yandan da eğer bunlar arasında bir ilişki varsa tüm bu toplamın akıl sağlığı alanıyla bağlantılarının olup olmadığını araştırmanın yollarını açmak.

Başlamadan önce bu makalenin bizler için oldukça yeni bir araştırma alanının ilk basamağı olduğunu ve daha ziyade amatörce bir metin olarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaz durumundayız. Elinizdeki metin, oldukça karmaşık ve zor bir alan olmasına rağmen, Deleuze'ün teori ve pratik edimle ilgili düşüncelerini incelediğimiz önceki çalışmalara katkıda bulundu. Şizofreni 100 yıldır adından ilk defa bahsedildiğinden beri sayısız defa tartışılan bir terim. Aslında Woods şizofreni için diyor ki: ''Şizofreni psikiyatrinin sürekli ve ateşli olarak tartışılan tanı koyulan bölümlerinden biri.'' Bir kısım bilim adamı, klinisyen ve hizmet kullanıcısı şizofreni etiketi koyulan kişilere bunun salt zarardan başka bir şey getirip getirmeyeceğini tartışıyor (Woods 2011b: n.p.). Bir diğer kısım ise bu etiketin hizmet, hak ve çıkarların gelişebilmesi için verilen savaşlar için stratejik olarak bir kimlik kartı görevi üstlendiğini düşünüyor. Ben bu önemli tartışmalara hakemlik edemeyeceğim ama şizofreninin mevcut anlamıyla kullanımının geçerliliğini dikkate aldığımızda şu an ki ürkek duruşuyla hem Deleuze hem de Guattari'nin tiyatro ve edim ile ilgili söylemlerine de paralel olarak; yaşamları boyunca ya da ölümlerinden sonra kendilerinden şizofren diye bahsedilen kişilerin deneyimleriyle ilişki kurarak daha geniş bir başlıkta incelenmesi gerekliliği doğurabilir.

1.Deleuze, Guattari ve Şizofreni

Deleuze'ün felsefi bağlamda şizofreniyle ilişkisini kısaca özetlemek adına şunu diyebiliriz: Deleuze kendi-öteki, akıl-beden gibi tüm belirgin çoğulcuların geçici bir birikim, örgütlenme ya da daha temel bir devinim ve akıcılığın azaldığı doğal-süreçsel bir dünya görüşünü savunuyor. Temelde insan dahil tüm canlı süreçleri yaşamın iki 'gücü' ya da eğiliminin farklı miktarlarda karışımı olan; bir hayli istikrarlı biçim ve kimliklerin üretim örgütlenmesi ve inanılmaz derecelerde devinim-ayrışma eğilimidir.

Deleuze'e göre yaşam, değişimi kısıtlayan paradoksal formlar yaratmayı da içeren bir ayrışma gücüne sahip. Düşüncelerinin temelinde de bu yaratıcı güç var. Bu bağlamda Deleuze özne (bencilik) nosyonunun sadece abartılmış bir örgütlenme seviyesi değil aynı zamanda insanların açıklayabileceği türden daha yaratıcı aynı zamanda kaotik ve tahmin edilemez eğilimlerin de kurbanı olmasını eleştiriyor. Düşünce ve davranış biçimleri patolojik olarak teşhis edilenler genelde bu güçleri aşırı seviyelerde bulunduruyor, böylelikle Deleuze'nin felsefi ilgi alanına giriyorlar. Ancak; deneyimlerinin yanlış yorumlanmaya açık olması temelinde, kimliğin değerlenmesi ve belirgin çoğulculuk farkları gibi konularda birbiriyle çelişebilen bir aşkın dünya görüşüne sahip olmaları da etik ve politik bağlamda Deleuze'de ilgi uyandırıyor. Şizofreni gibi tanı etiketlerinin aynı zamanda tepeden inme örgütlenme tarzı,

durağanlık ve vasıflandırdıkları bedenlerin sabitlenmesi gibi anlamsal işlevleri de bulunmakta.

Önemli olan bir diğer konuda Deleuze'ün bu temel devinim ya da ayrışma gücünün bir başka maddeci dünyaya ait olmadığını savunması. Toff May'in de açıkladığı gibi "Şuurlu deneyimlerin çeşitli ve durağan kimlikler üretebilmesi gibi niteliksel çeşitliliği üreten farklılıklar, duyarlılık ve görünüştedir, dışarıda aranmamalıdır" (May 2003: 147). Bana göre Delueze ve Guattari'nin şizofreni anlayışı Woods'dan farklı, öyle olmasaydı Woods'un kullandığı bağlamda Deleuze'ün çoğulculuktan ziyade doğal ve birciliğe olan bağlılığını tartışmak gerekirdi. Bu da onun şizofreniyi Woods'un kullandığı şekilde bilinçaltı olarak görme olasılığını geçersiz kılacaktı. Tür olarak şizofreni Oedipal kompleksiyle aynı türdedir, ancak burada düzensizliğin seviyesi, Deleuze ve Guattari'nin şizofreni olarak adlandırdıkları kodlama süreci bu dünyanın bir gerçeği ve hatta dünyanın ayrışma gücünün en üst seviyeye çıktığının bir işaretidir. Anladığım kadarıyla birçok geleneksel klinik söylemi psikoz semptomların 'sözde' normal deneyimlere kıyasla nicelik olarak daha çok halüsinasyon ve hayal içerdiği kanısında. Ancak huzursuzluk ve depresyonda bu durumların nicelik olarak farklı kabul görmesi gerektiğini düşünüyorlar. Belki de Deleuze ve Guattari'nin psikoz anlayışındaki asıl köktencilik bu ayrımı kesin olarak reddetmelerindedir.

Açık konuşmak gerekirse Deleuze ve Guattari; şizofreni terimini Anti-Oedipus dahilinde, örgütlenme ve örgütlenmede düzensizlik eğilimlerini içeren bir süreç anlamında kullanıyor. Şizofreniyi "arzunun üretim süreci'' olarak tanımlıyorlar, ya da bilinçdışı olarak arzunun eksikliklerin göstergesi değil de olumlu ve yaratıcı bir güç olarak anlaşılması şeklinde açıklıyorlar. Deleuze ve Guattari; Anti-Oedipus'un yayınlanmasının ardından yapılan röportajlarda, davranışların temsil olarak görülmesinde, ısrar yüzünden şizofrenlerin (çocuklar ve daha yaşlıların da) "tamamen yaşanmış tecrübelerin'' psikoanaliz tarafından yanlış yorumlandığı düşüncelerine vurgu yapmaktadırlar. Aslında, şizofrenik deneyimleri o anı yaşamanın en saf biçimi olarak kabul ediyorlar; bu anlar öylesine yoğun ki bazen katlanılmaz hale gelebiliyor...

Dönüşümün yoğun hissi, saflık hali, tüm biçim ve formlardan arınmış çıplak yoğunluk (Deleuze and Guattari 1984: 18). Deleuze'e göre şizofreni: "İstemsiz, şok edici ve oldukça keskin bir yoğunluk ve yoğunluklar arası geçişi barındıran bir deneyim.'' Mesela bir şizofrenin: "Kadın olmaya başladığımı hissediyorum'' demesi gibi (Deleuze 2004: 238). Bu tecrübeler ya halüsinasyon ya da hezeyan olarak tanımlanmaya çok müsait. Deleuze ve Guattari yine de şizofrenlerin bu 'şiddetli gergin durum' deneyimlerinde kendilerini o varlık olarak algıladıklarını söylüyor. Ancak özneler değiştikçe, artık o özneye ait olamıyorlar. '*A Thousand Plateaus*' da belirtildiği gibi, Judge Schereber'in 'kadın olmaya

başlaması' taklit benzeri bir şey değil. ''Yaşanan hiçbir şey temsili değil, daha ziyade bu hayattan yaşanmış bir tecrübe: gerçek ve yaşanmış; göğüslere sahip olma duygusunun göğüsleri reel manada taşımasına benzemiyor, temsili bir şey değil'' (Deleuze and Guattari 1984: 19). Deleuze ve Guattari bu tür varoluşların, şizoyu gerçeğe oldukça yakınlaştırdığını, aynı zamanda gerçekliğin en canlı noktasına getirdiğini düşünüyor. Akıl gerçekliğe o kadar iyi dokunuyor ve yoğunluğu o kadar şiddetli yaşıyor ki, bu paha biçilemeyen bir an yaratıyor (ibid.,19-20).

Bu şizofrenik süreçler arasında neşeli şizofren ve hastane bakımı gerektiren klinik vakalar arasında farklılıklar olduğunu savunuyorlar. Klinik vakalarda şizofren kişiye karşı tepeden inme ve üstün değerlerce yargılandığında önceden kararlaştırılmış 'normal' ya da 'sağlıklı' kavramlarının karşılığı neyse ona göre bir yaklaşım geliştiriliyor. Deleuze ve Guattari ise neşeli şizofrenin görüntüsünden bahsetmek istiyor; onlar hayatla bağını kaybetmekten çok uzak bir konumlanarak, aslında gerçekliğin atar damarlarına çok yakın duruyorlar ve şiddetli bir yoğunlukta gerçeğin tıpatıp aynısını hissediyorlar. Bu tür söylemlerde Deleuze ve Guattari'nin şizofreni terimini kullanışında düz bir bakış açısı görülmüyor; vaka ister klinik kullanım olsun isterse geleneksel yaklaşımla şizofreni teşhisi konulan semptomları taşıyanlar olsun. Guattari 1953'te açılmış deneysel bir psikiyatri merkezi olan *La Borde*'da şizofreni teşhisi konulan ve psikoz sepmtomları gösteren hastalarla çalışmış. Buradaki deneyimlerine dayanarak

Guattari: "Psikoz gerçek yüzünü sadece etrafında kolektif bir hayat gelişen, yabancıların ya da şiddetin olmadığı uygun bir ortamda gösterebilir'' demiştir (Guattari 2009: 176). Öte yandan Anti-Oedipus yayınlandığından beri bu kitabın şizofreniyi metafiziksel olarak ayrıcalıklı kabul gördüğü için saf bir akılla idealize etmesi ve oldukça ıstırap verici olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi gibi eleştiriler de mevcut.

2. Bir şizofren tiyatrosu kendi başına işleyebilir mi?

Bu tanımlar çerçevesinde şizofreninin düzensizliğin ve kodlamanın doğal bir süreç olduğunu kabul ederek; düzenden çok kaosa eğilimli ve durağanlık yerine harekete yönelik bir tiyatro-yani şizofren tiyatrosu önerisinde bulunabiliriz. Şizo-tiyatro - Deleuze ve Guattari'nin tanımlarına uygun olarak- şizofreniyi ya da şizoyu temsil eden bir tiyatro yerine koşulsuz bir 'üretim tiyatrosu' olur. Bu atölyede 'üretim birimleri', daha az yoruma açık fantezilerle daha yaratıcı farkındalıklar arasında gerçek bağlar kurmuş olan Deleuze ve Guattari'nin de deyişiyle "birtakım varoluşlar" içerir (Deleuze and Guattari 1984: 24).

Bu fikri geliştirirken bazı var olan modellerden yararlanabiliriz, mesela Deleuze ve Guattari'nin Anti-Oedipus'ta atıfta bulundukları Artaud'un *Zulüm Tiyatrosu*:

Zulüm Tiyatrosu hareketi tek üretim tiyatrosu olarak kabul görür ve şu şekilde var olmuştur: nüfusun, evsizlik eşiğini aştığı yerde yeni bir ülke oluşuyor. Tamamen umut verici değil ama kaçan birinin başkalarının da kaçmasına sebep olduğu bir yerde basit bir 'keşif' ya da 'tamamlanmış bir tasarım'ın yine kendi kaçışı esnasında sınırları çizdiği görülür (ibid., 322).

Temsili bir paradigmadan kaçış, Deleuze ve Guattari'nin Judge Schreber vakasındaki Freudyen

yorumlara yöneltilen eleştirilerle de uyum gösteriyor. Anti- Oedipus'ta tartışılan şey Schreber'in familyel semptomlarını indirgeyen ve onun kadın olmaya başlamasını hissetmesindeki gerçek yaşanmışlık hissini göz ardı eden türden bir yaklaşım: "Bir şeyler gerçekten üretiliyor, bu bir metafor değil bir mekanizma." (ibid., 1-2) "Yaşanan hiçbir şey temsili değil, daha ziyade bu hayattan yaşanmış bir tecrübe: gerçek ve yaşanmış; göğüslere sahip olma duygusunun göğüsleri olmasına benzemiyor, temsili bir şey değil" diyor aynı örnekte Schreber (ibid.,19).

Deleuze ve Guattari, Schreber'in gerçeklik hissinin ayrıklığa dahil olması ya da "hem...hem" mantığında kabul edilmesi gerekliliğini düşünüyor. Burada Schreber 'yüzü olmayan ve değişken bir özne. Bir kadın ve erkek. Bir ebeveyn ve çocuk. Bir ölü ve canlı' (ibid., 85) Bu bağlamda, Schreber'in deneyimi çoğulculuktaki "ya...ya" mantığına ters bir noktada ve tiyatral deneyimlere de oldukça açık.

Ancak şizo-tiyatronun her zaman Artaud gibi psikoz semptomlarını deneyimlemiş birileri tarafından yapılması şart değil. Mesela Deleuze bize İtalyan oyuncu ve yönetmen Carmelo Bence'nin çalışmalarından hareketle; düzensizliğin tiyatrosunun muhtemel tablosunu da sunuyor: 'One Less Manifesto (1979)' makalesinde Deleuze, Bene'nin Shakespeare dramasına cerrahi müdahale yapabilme eğilimini taşıyan bir yaklaşım sergileyebildiğini söylüyor. Bene hem Shakespeare'in ana karakterlerini ya da metnin bazı bölümlerini çıkarıp dengeyi boza-

biliyor hem de senaryo, diyaloglar, karakterlerin devamlılığı gibi sahnede neler oluyorsa onu ve algımızı yöneten geleneksel yapıları parçalarına ayırıyor. Ayrıca kostüm ve sahne donanımı da o kadar biçimsizdi ki garip anlar yaratılıyordu, sesler Kraliyet İngilizce'sinden alakasız, sahiplerinden uzak ve kekeler gibiydi, bazı kıtalar her seferinde konuşma dilinin farklılaşma gücünü gösterir biçimde tekrar tekrar söyleniyordu. Her teatral öge Deleuze'ün 'daimî dönüşüm' dediği bir tür sürece girerek saptama ve tanıma faslından uzaklaşıyordu (Deleuze, 1997).

Bu bağlamda şizo-tiyatronun ne olduğu, nasıl göründüğünü ya da katılımcılara yönelik etkisini düşünmemek daha doğru olur. Hem izleyiciler hem de oyuncuların her biri, bu deney esnasında asıl konu ve şizofrenler üzerine farklı ve özgün bir tavır takınacaktır. Burada Artaud'un anıştırması olan teatral davranışlarda bir akıl hastasının dürtüsel davranış biçimleri takınma ihtimali özel bir ilgi alanı yaratabilir (Schumacher 1989: 185). Artaud psikiyatrik kurum Rodez'den çıktıktan sonra kısaca yazdığı '*Deranging the Actor*' (1948) adlı yazıda metodolojik olarak travmaya uğramış bir aktör'ün gelişimini anlatıyor (ibid.). Yazısında aktörün bir delinin davranışlarını taklit etmek yerine kendi hiddetli ve fevri davranış eğilimlerini yaratması ve aynı hisle oynayabilmesi için bir takım psikofiziksel deneylere tabi tutulmasından bahsediyor (Artaud in Schumacher 1989: 185). Bir noktada bu sav güvenilmez hatta belki tehlikeli görünebilir, üniversite etik komitelerinin de genelde öğrencilerin oyuncu eğitimlerinde

'rahatsız edici' olabilecek deneysel çalışmalar hakkında mutlaka söyleyecek sözleri vardır.

Ancak mimik ve davranışları incelemek anlaşılması güç bir alt başlık olacağı için bu örnek; Artaud'un bahsettiği travmatik deneyimler yerine bedensel tekrarlarla da açıklanabilir. Mesela 1970'lerde Amerikalı oyuncu Allan Kaprow 'Activities' olarak adlandırdığı bir programda sıkıcı gibi görünen bir takım boğucu hareketler ve bunların etkileşimlerini incelemek üzere bazı gönüllü katılımcıları olaya dahil etti: Bu deney; birinin burnuna üflemek, kapıyı açmak, nabız ölçmek gibi teşhis edilmesi zor ve düzensel stratejilerle örülü edimler; aynalar, kameralar, kayıt cihazları dahil bazı geri besleme aletleri aracılığıyla ölçülen tekrara ve hız farklarına göre sonuçları veren bir programdı. Burada Kaprow'un iddiası, 'her zamanki önceliğin yer değiştirmesi' idi (Kaprow 2003: 198). Mesela 'Rates of Exchange' adlı bir parçada (1975) Kaprow bir rutini yıkmaya yönelik uzlaşma politikalarını diğerlerine yeğ tuttu. Jeff Kelley'nin de dediği gibi: ''Eğer bir el sıkışma hareketini yeteri kadar yavaşlatırsanız el sıkışmak imkânsız hale gelir, o hareket yerine başka bir hareket gelmiş olur'' (Kelley 2004: 195).

Bu deney şunu ortaya koyuyor: bir eylemin işlevi -el sıkışmak bile olsa- sadece belli bir hız ve yavaşlıkta gerçekleşir, başka bir *izafiyet*te o hareket el sıkışması olarak algılanamaz hale gelir ve artık başka bir şeye dönüşür, katılımcılar tarafından farklı

şekilde kabul görür. Yavaşlatılmış eylemle şekillenen deneyim bizi şu soruya götürüyor: "El sıkışmayı gerçekten biliyor muyuz?'' El sıkışma eylemi, yapılan bazı eylemlerin tanınabilir biçimlerini kapsayıp sadece bir kısmını içerecek kadar genişliyor.

Öyleyse soru şu: "Performansın düzensizlik eğilimini, tehlikeli ve yıkıcı kılmak yerine işin üretici ve yaratıcı tarafını nasıl daha fazla ön plana çıkarabiliriz? –ya da- Yıkımdan ziyade bir atılım modelini nasıl gerçekleştirebiliriz?" Şüphesiz bir şizotiyatro yaratma girişiminde herhangi bir deney aşırı derecede özen gerektirecektir, ancak başarılı olursa bu tür deneyler Deleuze'ün "değişimin sürekliliği" diye bahsettiği; kendimizden, ortak, paylaşılan değerlerden ayrışma gücünü ortaya çıkarabilir. Bu ayrışma gücü, şizoların alternatif yaşam biçimi şeklinde bir ayrım yapılmaksızın kucaklanırsa fevkalade ve yoğun bir değişim yakalanmasını mümkün kılabilir.